

Planten in de fuik van beeldvorming

Eddy Weeda

Generaties natuurliefhebbers werden in de 18de en 19de eeuw opgevoed met de *Katechismus der Natuur* van de Zutphense predikant J.F. Martinet, gepubliceerd in 1777-1779. Volgens dit leerboek zijn planten (evenals dieren) geschapen tot inzicht en nut van de mens. Losgezongen van zijn godsdienstige oorsprong doordringt dit idee nog steeds talloze beschouwingen over planten. Het vormen en koesteren van beelden zit mensen in het bloed, en het bijstellen of prijsgeven van een gekoesterd beeld kost moeite. Hoe menselijke verbeelding met plantensoorten aan de haal kan gaan wordt hieronder aan twee voorbeelden toegelicht.

Het eerste voorbeeld betreft de Gulden boterbloem (*Ranunculus auricomus*), onlangs getypeerd als het 'lelijke eendje' onder de boterbloemen met weinig bladeren en vaak armzalige bloempjes (Elfferich 2021). Voor mij is zij juist een welkome lentebode, allereerst door de fraaie, onmiskenbare rozetbladeren waarmee zij zich bovengronds vertoont. Zowel vóór als tijdens de bloei valt zij op door haar geclusterde optreden: dichte groepen, gescheiden door aanzienlijke trajecten zonder één enkel exemplaar.

Als graslandbewoner zou deze boterbloem kenmerkend zijn voor kievitbloemgraslanden (*Fritillario-Alopecuretum pratensis*; Schaminée & Stortelder 2000). De onderscheiding van dit graslandtype gaat terug op een beschouwing van Van Leeuwen (1958). Diens opnametabel en verspreidingskaart trachten een verband tussen Gulden boterbloem en Wilde kievitbloem (*Fritillaria meleagris*) te tonen, althans in Zuid-Holland en West-Overijssel. In een artikel over Gulden boterbloem langs de Hollandse IJssel schrijft Van der Voo (1968) onder verwijzing naar Van Leeuwen: *helaas kwam tijdens onze excursies nergens meer de samenhang met Fritillaria meleagris voor de dag*. Bij nadere beschouwing valt op de vermeende binding van Gulden boterbloem aan kievitbloemgraslanden het een en ander af te dingen. Terwijl andere graslandtypen hun soortenrijkdom vooral ten toon spreiden in de voorzomer of de zomer, hebben kievitbloemgraslanden een uitgesproken lenteaspect. Soorten die zich 's zomers in of onder het maaiveld terugtrekken, zoals Gulden boterbloem en haar familielid Speenkruid (*Ficaria verna*), blijven bij het opnemen van andersoortig grasland gemakkelijk onopgemerkt. Anders gezegd: beide lentebloeiers liften mee met de publieksliefeling Wilde kievitbloem. De talrijke opnamen die zowel Gulden boterbloem als Wilde kievitbloem bevatten, komen bijna allemaal uit West-Overijssel. Uit Zuid-Holland is slechts één opname met deze combinatie bekend, uit Polder Stein bij Gouda (Van Leeuwen 1958, opname 8).

19de-eeuwse herbariumcollecties van de twee soorten uit Zuid-Holland wijzen niet op een sterke onderlinge correlatie in het verleden. Wilde kievitbloem stond voornamelijk in polders achter de duinen en in laagveengebieden, Gulden boterbloem

vooral langs rivieren met getijdenwerking. De samenhang die Van der Voo veronderstelde is vanuit West-Overijssel op de Hollandse IJssel geprojecteerd. Tenslotte wordt een plantensociologische beoordeling van Gulden boterbloem als graslandplant bemoeilijkt doordat de meeste opnamen buiten West-Overijssel niet in erkende plantengemeenschappen zijn te plaatsen.

Behalve in grasland groeit Gulden boterbloem ook in bossen. Met het oog op het optreden van 'bosplanten' in kievitsbloemgraslanden wijzen Schaminée & Stortelder (2000) op de voorsprong die knol-, bol- en rizoömgeofyten in het voorjaar hebben in overstromingsgraslanden. Gulden boterbloem is echter geen geofyten maar een hemicryptofyten met een slechts kort rizoom. Haar voorsprong zou ik veel eerder zoeken in de overvloedige (apomictische) productie van vruchten, waarmee zij kale plekken koloniseert. In dit opzicht lijkt zij op de eveneens apomictische Weilandpaardenbloemen (*Taraxacum* sectie *Ruderalia*), die in hetzelfde seizoen als Gulden boterbloem tot bloei komen. Kale plekken kunnen ontstaan bij het droogvallen van geïnuundeerd terrein maar evengoed door betreding of door het afschaven van bermen.

Als tweede illustratie van beeldvorming noem ik Bochtige klaver (*Trifolium medium*). Deze plant werd voor de Nederlandse flora ontdekt door J. Wttewaall, die in drie jaar tijds (1833-1835) zeven vindplaatsen op zijn naam zette: vier tussen Lek en Kromme Rijn, twee langs de Gelderse IJssel en een op de Veluwe. Opmerkelijk is zijn standplaatsomschrijving: *meest in boschland doch ook op bouw- en weiland* (aangehaald door Van Hall 1836, p. 838-839).

Enige jaren na Wttewaalls vondsten deelt zijn leeftijdgenoot R.B. van den Bosch mee dat Bochtige klaver op Zuid-Beveland hier en daar wordt verbouwd (*colitur passim*; Van den Bosch 1842, p. 259). Ook Walraven & Lako (1892, p. 110) noemen deze klaver als gecultiveerde plant, behalve op Zuid-Beveland ook in Oost-Zeeuws-Vlaanderen. In de Nederlandse bewerking van een Duits leerboek voor akkerbouw wordt zij, in aanvulling op Rode klaver (*Trifolium pratense*), als veevoeder gewas aangeprezen (Löbe & Enklaar 1850, p. 254). Volgens Van Hall (1854, p. 52) maakt zij *op hoog gelegene klei-weilanden in Utrecht een uitmuntend bestanddeel der graszode uit*. Deze meldingen zijn opmerkelijk omdat Bochtige klaver zich vegetatief uitbreidt met een dicht netwerk van wortelstokken, waarmee zij grassen en andere planten onderdrukt en die wisselteelt met andere gewassen bemoeilijkt.

Van den Bosch, die pas tegen het eind van zijn leven Bochtige klaver als wilde plant leerde kennen – in 1861 op de Sint-Pietersberg – had tevoren het voorkomen in Nederland als volgt samengevat: *hier en daar verbouwd (en verwilderd)*, gevolgd door een opsomming van andermans vondsten (Van den Bosch 1850). Gevallen van verwildering zijn echter nooit gedocumenteerd, noch in Zeeland noch in andere provincies. Toch bleef het stigma van verwilderde plant de Bochtige klaver achtervolgen. Heukels (1922) combineert de meldingen van Van den Bosch en Wttewaall tot één omschrijving van haar voorkomen in Nederland: *gekweekt en verwilderd op bouw- en weiland*, wat inhoudt dat zij in ons land niet oorspronkelijk

wild zou zijn. Nadat Van Soest (1931) haar het certificaat van stroomdalplant had toegekend, werd de verspreidingsopgave daarop aangepast maar tot in 1962 eindigde zij nog met: *voorts gekweekt en verwilderd* (Van Ooststroom 1962). Zonder bewijs heeft het etiket 'verwilderd' de soort ruim een eeuw vergezeld.

Van de weeromstuit kreeg de Bochtige klaver een lauwerkrans omgehangen. Westhoff & Schaminée (2001) voeren haar op als voorbeeld van hun stelling dat bij paren van nauw verwante plantensoorten de zeldzaamste soort de mooiste is. Evenals Martinet in zijn *Katechismus der Natuur* beoordelen zij planten op grond van inzicht dat zij aan die planten menen te ontlenuen. De ordelijk en stabiel gebouwde Bochtige klaver, fijner en slanker ogend dan haar verwant Rode klaver, zou een asceet zijn die bij verhoogde voedselrijkdom wordt verdrongen door het ellebogenwerk van doordouwers. Wie weleens heeft gezien hoe Bochtige klaver zich weet 'in te vechten' in graslanden van uiteenlopende voedselrijkdom en vochttoestand, ziet veeleer een doordouwer dan een asceet. De vraag is wat haar vestigingscondities zijn, niet hoe zij zich vervolgens handhaaft.

De beoordeling van Bochtige klaver als ecologische fijnproever wordt geïllustreerd door een passage in *Wilde Planten* (Westhoff et al. 1970, p. 39). Hierin wordt verteld *dat op plaatsen waar één zeldzame plant groeit vaak ook andere rariteiten te vinden zijn*. Als voorbeeld dient het samen voorkomen van Bochtige klaver en Knollathyrus (*Lathyrus linifolius*) op een aantal plaatsen in Oost- en Zuid-Nederland op leemhoudende zandgrond. Vegetatieopnamen met deze soortencombinatie waren destijds niet beschikbaar; inmiddels bevat de Landelijke Vegetatie Databank een paar van zulke opnamen (uit Zuidwest-Drenthe en het noorden van de Noord-Veluwe). In de meerderheid van de ongeveer 200 vegetatieopnamen met Bochtige klaver wordt zij echter begeleid door alledaagse graslandplanten zoals Rood zwenkgras (*Festuca rubra*), Smalle weegbree (*Plantago lanceolata*), Knoopkruid (*Centaurea jacea* s.l.), Gestreepte witbol (*Holcus lanatus*), Kropaar (*Dactylis glomerata*) en Gewoon struisgras (*Agrostis capillaris*). Ongetwijfeld is een vondst van Bochtige klaver een floristisch en esthetisch genoegen, maar speciale kwaliteiten als gidsplant om zeldzaamheden te vinden kunnen haar niet worden toegekend.

Altijd verrassend, zowel planten als plantengemeenschappen – vooral als ze buiten het boekje gaan ...

LITERATUUR

- Elfferich, C. (2021). Gulden boterbloem roept vragen op. *Planten* 17: 16-17.
- Heukels, H. (1922). Geïllustreerde Schoofflora voor Nederland, 8ste druk. Noordhoff, Groningen.
- Löbe, W. & E.C. Enklaar (1850). Handboek voor den Akkerbouw. Tjeenk Wilink, Zwolle.
- Martinet, J.F. (1777-1779). *Katechismus der Natuur* (4 delen). Allart, Amsterdam.

- Schaminée, J.H.J. & A.H.F. Stortelder (2000). De ene boterbloem is de andere niet: de sociologische indicatiewaarde van plantensoorten, toegelicht aan de hand van het geslacht *Ranunculus*. *Stratiotes* 20: 5-19.
- Van den Bosch, R.B. (1842). *Enumeratio plantarum Zeelandiae Belgicae indigenarum altera*. Tijdschrift voor Natuurlijke Geschiedenis en Physiologie 9: 245-265.
- Van den Bosch, R.B. (1850). *Prodromus Florae Batavae I. (Plantae Vasculares.)* Hazenberg, [Leiden].
- Van der Voo, E.E. (1968). *Ranunculus auricomus* L. en het vloedruggebied van de Hollandse IJssel. *Gorteria* 4: 134-136.
- Van Hall, H.C. (1836). *Flora Belgii Septentrionalis I(3)*. Sepp, Amsterdam, pp. 747-861.
- Van Hall, H.C. (1854). *Neêrlands Plantenschat, of Landhuishoudkundige Flora*. Suringar, Leeuwarden.
- Van Leeuwen, Chr.G. (1958). De Kievitsbloem in Nederland. *De Levende Natuur* 61: 268-278.
- Van Ooststroom, S.J. (1970). *Heukels-Van Ooststroom Flora van Nederland, 15de druk*. Wolters-Noordhoff, Groningen.
- Van Soest, J.L. (1931). De invloed der rivieren op de flora van Gelderland. *Natura* 1931: 51-56.
- Walraven, A. & D. Lako (1892). Tweede lijst van openbaar- en bedektbloeiende vaatplanten in Zeeland. *Nederlandsch Kruidkundig Archief II(6)*: 101-135.
- Westhoff, V., P.A. Bakker, C.G. van Leeuwen & E.E. van der Voo (1970). *Wilde Planten, flora en vegetatie in onze natuurgebieden 1. Natuurmonumenten*, Amsterdam.
- Westhoff, V. & J.H.J. Schaminée (2001). Zeldzaamheid en schoonheid in de plantenwereld. *Stratiotes* 23: 5-13.

Afbeelding: Bochtige klaver, in 2011 verzameld in Zuidwest-Drenthe (Naturalis Biodiversity Center: L.2074183).